

С.О. Швачко
Сумський державний університет

СЕМАНТИЧНА ДЕВІАЦІЯ ДЕНУМЕРАЛЬНИХ КОНСТРУЮВАНЬ

*Присвячую академіку АН ВШ України
Михайлу Петровичу Кочергану*

Серед вторинних конструювань в англійській мові чинне місце посідають денумеральні конструювання – ДК з притаманними їм семантичними та формальними характеристиками. ДК походять від числівників, які в родині квантитативних одиниць пізнали долю «семи чудес»: 1) генерували в «оселі предметності», 2) зазнали термінологізації та 3) детермінологізації, 4) вийшли на простори фразеології, 5) дискурсивно номінують точну, приблизну та невизначену кількість, 6) пройшли семантичний коло обіг від предметного до спустошеного значення, 7) мають рушійну словотвірну силу [1; 2; 5].

Актуальність теми зумовлена тенденціями сьогодення до вивчення природи мовних одиниць [3; 4], їх функціонального навантаження у мовленнєвій царині. Об'єкт дослідження – денумеральні конструювання (ДК) ідентифікуються у руслі їх витоків, становлення та семантичної девіації – тенденцій еволюції квантитативної лексики (предмет дослідження). ДК англійської мови утворюють парадигму вторинних, секондарних утворень, що генерують від вихідних нумеральних слів (НС) – числівників. ДК походять від НС, що є прозорим у поверхневій структурі похідних одиниць та очевидним при аналізі їх глибинної структури, семантичного буття.

Числівникам, як універсальним одиницям позначення нумеральності та квантитативних ознак дискретних предметів, притаманні частиномовні семантичні та граматичні риси повнозначних слів [1; 2; 5]. Наявність групи числівників з компонентами *-teen*, *-ty* (етимологічні дуплети лексеми *ten*) свідчить про внутрішню частиномовну словотвірну силу ранніх числівників. Виокремлюється також група назв великих чисел, пам'ять яких зберігає сему «більше за попереднє число»: *hundred* «велика десятка», *thousand* «велика сотня», *million* «велика тисяча», тощо. За межами частиномовної парадигми номінації числа модифікуються на денумеральних просторах. Тенденції числівників при цьому верифікуються іманентними законами мовної системи, діями «вічного двигуна» словотвору [3; 4]. ДК англійської мови утворюються, як і інші похідні слова, продуктивними та непродуктивними способами. Пор. англ. *five – fifth, fifty, fifteen, fiver, fivesome, to five*. Генетичне наслідування поверхневих структур НС прослідковується у корпусі морфемного представлення однокореневими та полікореневими ДК. Пор. англ. *once, only, oneness, loneliness, oneself, alone, someone, anyone, none, everyone, one by one, one another, the one and only* тощо. Числівникові морфеми займають у ДК ініціальну, медіальну та фінальну позиції. Препозитивні позиції (ініціальні) об'єктивуються структурою вихідних одиниць –

іменникових словосполучень з нумеральним компонентом. Пор. англ. *two arms / two armed, one eye / one eyed*. Високочастотно у корпусі вторинних конструювань представлено лексему *one* з огляду на її поліаспектність та поліфункціональність. Пор. англ. *one times two, one book, the one and only child (single), one way (the same), that one (book), one another (couple is implied), one should know that (indefinite), one by one (in turn), one day, one summer (any time), one bird told me (gossiping)*. Семантична девіація похідних одиниць (у нашому випадку – ДК) аналізується на фоні вихідних одиниць, яким притаманні «сім чудес» їх буття (становлення та функціонування) [2;5].

Числівникам (як «батькам» ДК) притаманні такі риси параметризації, як: генетична синкретичність (предметність + нумеральність), термінологічність, детермінологічність, фразеологізація, поліфункціональність (позначення точної, приблизної, невизначеної кількості), словотвірний потенціал. Із «семи чудес» НС досліджуванням ДК притаманні «п'ять чудес», відсутні риси термінологічності та детермінологічності. За формулою Тулдави Ю.А. [6] семантична дистанція між НС та ДК становить 0,6 скалярної близькості.

$D = 1 - 2 \times q / A + B = 1 - 2 \times 5 / 7 + 5 = 1 - 10/12 = 1/6$ (q – п'ять спільних рис НС і ДК із «семи чудес», A – риси НС, B – риси ДК). Сплески минулої числової предметності супроводжують і ДК, що свідчить про їх когнітивну пам'ять. Число (як денотат НС, їх логос) корелює з дискретним сприйняттям предметів оточуючого світу. Термінологічність – детермінологічність числівників зникає у парадигмі ДК з огляду на семантичну розмитість останніх, їх дифузність. А це потребує спеціального глибокого осмислення низки адгерентних питань. Формула семантичного наповнення числівників $Ч_n = Ч_{n-1} + 1$ не спрацьовує у корпусі ДК; останнім притаманна тенденція до деквантифікації та десемантизації вихідних одиниць. Валоративним при цьому є вивчення компонентів аналізованої парадигми ДК.

Сага про англ. *once* (one - + - се) починається з того, що зазначена лексема є вторинним конструюванням, яке в основному семантизує темпоральні ознаки за допомогою монологічних та полілексемних одиниць. Пор. англ. *once when she tried to explain; he fell at once into the pattern of humanity; the face was once more suffused with energy, visited by her family once a month, she usually came back to the village once every two months, once blacklisted it would be impossible...; almost at once they came to conclusion; he had once been a prisoner; he can once get her attention* (Diana Pearson : 13, 19, 33, 43, 44, 51, 58, 81, 124). Денумеративи в свою чергу служать базою для третинних утворень. Пор. англ. *oncer (N) – той, що рідко ходить в церкву; ту once (Adj) owner – мій попередній хазяїн; once (N) is enough – досить, to get the once over (N) – quick visual examination*.

Числове представлення у лексемі *once* значно модифікується у порівнянні з вихідною номінацією: *once – один раз, once more – ще один раз, once and again, once and for all, once in a while – декілька раз, рідко, інколи, не завжди, вибірково*.

До групи із суфіксом *-ce* належать також слова *twice, thrice*, що номінують зазначену числівниковою морфемою частотність. Суфікс *-ce* семантично

наближується до лексеми *time* : *twice is two times one, thrice is one times three, time after time, many a time*. Лексемам *once, twice, thrice* притаманна числова точність. Утворення типу числівникова основа + *-fold* також поповнюють групу точних квантифікаторів. Пор. англ. *twofold, threefold, fourfold* та ін. Виключенням є *onefold*, в якому спрацьовує семантична заборона. До групи ДК з розмитою квантитативністю належать лексеми типу англ. *someone, anyone, everyone, thirtysome, fortyish*. Автономно лексема *some* семантизує «*a little of, a few of, a small or certain number*». Словосполучення англ. *some people* актуалізує значення «*not all*», «*unknown people*». Фрази англ. *some trouble, some war* метафорично вказують на оцінки позначуваного. ДК з одиницею *some* реалізують як квантитативні, так і кваліфікативні оцінки. Морфема – *some* у ДК позначає числову апроксимацію. Пор. англ. *thirtysome, fortysome*. Неквантитативний зміст актуалізується у прикметниках *handsome* та *troublesome*. Таким чином, стабільність позиції морфеми та її ідентичність не є чинником семантичної близькості. Валоративним тут є лексичне наповнення компонентів. Пор. англ. *I saw a twenty something guy with a nice twentyish young woman* (D.Pearson). Морфема *-ish* замовляє семантичну девіацію похідного денумератива та вказує на приблизну вікову ознаку. Словосполучення англ. *a twenty something* реалізує сему приблизності у межах малого синтаксису.

ДК *someone* матеріалізує синкретичне буття номінації на позначення приблизності та предметності. Пор. англ. *somebody* – «*один із декількох*». Невизначеність (кількісна) препарує якісні зсуви, семантизацію «*unknown, unnamed, important*» англ. (*some people, some person*). Дієвою у ДК є тенденція до деквантифікації (позначення приблизної кількості), до десемантизації (спроможності реалізувати евалютивні, якісні ознаки). Таким чином, ДК селективно позначають біполярну кількість (точну, приблизну) та квалітативні, якісні оцінки.

Не позбавлені ДК й семантичної спустошеності – транспозиції до статусу інтенсифікаторів, службових маркерів синтаксичних зв'язків. Пор. англ. *John, for one, would not agree. No word of marriage had even been spoken between them. You only make it worth. If you think these sides are for teenagers only think again. We were only just in time. If only it would stop raining I'd help you with pleasure - only I'm too busy* (Diana Pearson 31; 53; 187). Об'єктивізацією спустошеності ДК слугує їх семантична лакунованість, пропуски у поверхневій структурі речень. Пор. англ. *He not only heard it but saw it too (he both heard and saw it)*. У виразах типу *only three books left* дериват *only* уточнює, виокремлює числову ознаку позначуваного, зберігаючи когнітивну пам'ять лексеми *од-ин*, яка семантизувала в свій час «*тільки + один*».

Як замісники прецедентів, лексеми *one – ones* мають різну числову представленість. Семантична девіація цих ДК дозволяє віднести їх до конвертованої субстантивної пари, як такої, що синкретично представляє нумеральність + предметність (один із сплесків предметності у числівниковому кластері). Контекстуальне оточення ДК сприяє експлікації семантичної девіації.

Пор. англ. *None can do that* (не один – в значенні багато людей). Кваліфікативність та квантитативність спостерігається у численних ад'єктивних одиницях на позначення самотнього та самотнього. Пор. англ. *Lone, alone, lonely* (without companions, single, remote). Лексема *loneliness* віддзеркалює вектори сукцесивності секундарних конструювань: англ. *all but one* → *alone* → *lone* → *lonely* → *loneliness*. До кластерів з морфемою *one* належить також слово *only* ← (*one-* + *-like*) з ад'єктивним маркером *-like*, який трансформувався у суфікс *-ly*.

Аналіз ДК верифікує дієвість універсальної тенденції словотвору: складні слова походять від простих, суфікси генерують від слів, суфіксації передують композиції. Візуально лексема *only* уподібнюється прислівнику. Але в англійській граматиці є чимало ад'єктивних слів із суфіксом *-ly* (*friendly, neighbourly, lovely*). Частинимовній верифікації омонімічних пар *only* (Adj) :: *only* (Adv), *friendlike* (Adj) :: *friendlike* (Adv), *lovely* (Adj) :: *lovely* (Adv) слугує їх синтаксичне буття, функціональне навантаження. Пор. англ. *friendlike behavior* :: *he behaves friendlike, the only son* :: *only three books*. У виразах *the only son* та *the only people* семантизується ідея винятковості, ексклюзивності, тобто число як вихідне поняття ховається / імплікується у сонмі квалітативності. Недарма кількість та якість знаходяться у тісній діалектичній інтеграції. У виразі *my one and only chance* генетичні зв'язки однокореневих лексем використовується для підсилення, емпізи фразеологізму. Історичною виявляється тенденція послідовності Adj → Adv. Таким чином лексема *only* (Adj) утворена за суфіксацією, *only* (Adv) – за конверсією. Така частинимовна послідовність словотвору притаманна іншим паттернам :

<i>one</i>	→	<i>only</i> (Adj)	→	<i>only</i> (Adv)
<i>four</i>	→	<i>fourth</i> (Adj)	→	<i>fourthly</i> (Adv)
)
<i>five</i>	→	<i>fifth</i> (Adj)	→	<i>fifthly</i> (Adv)

Радіальна та послідовна (сукцесивна) деривація прослідковується у ДК типу *Million* → *millionaire* → *millionaires* → *millionairessness*

billion milliard milliard

Поява квантитативних етимологічних дублетів ілюструється конструюваннями типу *twentyish, twenties, twentieth*, яким притаманний синкретизм (позначення числа та інших сем). Темпоральність груп ДК актуалізується полілексемними одиницями з плеонастичним квантитативним наповненням. Пор. англ. *once a month, once a year, once a season, once in a while* тощо. На відміну від НС, ДК розширюють семантичний дизайн вихідних одиниць: поряд з вибірковою семантизацією числових ознак референтів ДК реалізують значення невизначеної, індефінітної кількості, а з часом -транспонуються у парадигму службових слів. За межами повнозначних слів ДК йдуть «на підмогу» інтенсифікаторам, сполучникам та прийменникам.

ДК семантизують апроксимацію у межах внутрішньослівної параметризації, а не в умовах оточуючого малого синтаксису (на відміну від НС). Семантичний

дизайн ДК не є хаотичним, спорадичним феноменом. У своїй семантичній еволюції ДК уподібнюються НС - на векторах деквантифікації та десемантизації. Але сему квантитативності ДК семантизують синкретично. Спущеними ДК вживаються для реалізації синтаксичних зв'язків, когезії та експресивності (пор. рос. *чёрта с два*, англ. *once you were there*). Семантичні уподібнення НС та ДК супроводжуються однойменними розбіжностями, що детермінується дією законів діалектики – інтеграцією феноменів сходження та розходження, спільного та відмінного, позитивного та негативного, традиційного та оказіонального, постійного та перемінного.

Структура та зміст денумеративів залежить від лексико-граматичного характеру вихідних одиниць, моделей словотвору та дискурсу. Словотворення – це процес побудови нових, похідних одиниць, що передбачає появу релевантних метазнаків *морфемний склад, структура, спосіб деривації*. Квантитативна морфема – найменша значуща одиниця, семантичне наповнення якої співвідносить її з корелюючими однойменними одиницями. За структурою ДК співставляються з одиницями, які утворюють лексичне ядро слова. Афікси надають слову додаткове значення. Квазіпрефіксація ДК нагадує про витoki самого процесу, його ретротягіння до словоскладання (англ. *between, alone, lonely*). Препозитивна позиція префіксальних морфем експлікується їх минулим самотійним буттям у словосполученнях квантитативного (1) та числового (2) наповнення. Пор. англ. (1) *always, becloud, megacycle, microfilm, midday, underage*; (2) *bilateral, centigramme, hectometer, hemisphere, monologue, dialogue, octoped, pentagon, triangle, twilight*. Суфікси розмитого квантитативного наповнення мають дистантне відношення до числівників, вони позначають кількість узагальнено (англ. *delegacy, tonnage, foliage*), зменшувально (англ. *birdie, booklet, hillock, duckling*), аугментативно (*coward, foremost, superbo*), сумарно (*spoonful, roomful, mouthful*), ітеративно (*manifold, twinkle*).

У денумеративній ад'єктивній парадигмі словотвірними потенціями визначаються морфemi *-fold, -some, -th*. у прислівниковій – *-ce*, у субстантивній – *-er, -e(s)*. Валентності характеристики є прозорими у дериватах типу англ. *thirtysome, twice, threefold, millionaire, millionize*. Семантичне навантаження похідних одиниць базується на пересіченні (адитивному та мультиплікативному) смислів компонентів. Пор. англ. *fifth* “bottle, 1/5 gallon”, *sweet and twenty* “young and beautiful girl”, *threescore* “20 x 3 = 60”.

Таким чином, невід'ємним сектором в англійській мові є числівники, поверхнева та глибинна структура яких відкрита модифікаціям на епідигматичному рівні, дієвості «вічного двигуна» словотвору, що є вельми перспективним для подальшого вивчення лінгвокогнітивного буття квантитативних одиниць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен, пер. с англ. В.В. Пассекс, С.П. Сафроновой. – М.: Изд-во Иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
2. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти / Швачко С.О., Баранова

- С.В., Кобякова І.К. та ін./ за ред. С.О.Швачко: монографія. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – 203 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство // М.П. Кочерган. Підручник. – Київ: Академія, 2006. - 464 с.
 4. Мажюлис В.П. Индоевропейская десятичная система числительных // В.П.Межюлис // Вопросы языкознания . – 1956. – №4. – С.53-59.
 5. Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / В.Г.Таранець. – Одеса: Астропринт, 1999. – 116 с.
 6. Тулдава Ю.А. Об измерении связи качественных признаков в лингвистике (1): сопряженность альтернативных признаков / Ю.А. Тулдава Квантитативная лингвистика и автоматический анализ текстов // уч. зап. Тартусск. Ун-та. – 1988. – Вып.827. – С.146-162.
 7. Diana Pearson. Sarah Whitman. Published by Transword Publishers Ltd., Century House. – London, 1982. – 339 p.

У статті досліджуються паралелі номінацій числа (числівника) та їх похідних (денумеративів). Фокусується увага на семантичних та структурних особливостях корелюючи одиниць.

Ключові слова: семантична девіація, словотвір, числівники, денумеративи, конструкції, англійська мова.

Semantic deviation of the denumeral constructions. *The article in question deals with the nominations of number (numerals) and their derivatives (denumerals). Attention is being focused upon the semantic and structural properties of the correlated units.*

Key words: *semantic deviation, word-building, numerals, denumerals, constructions, the English language.*